

Kapitalizm Mənəviyyatı

*Professorlarınızın sizə söyləmədiyi
həqiqətlər*

Tom G. Palmer tərəfindən nəşrə hazırlanıb

“Azadlıq Tələbələri” və “Atlas” Şəbəkəsi

Jameson Books, Inc.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

AtlasNetwork.org

Students For Liberty.org

15994

65.013.5

K 25

“Azad Düşüncələr” Assosiasiyası
tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək
çap olunmuşdur
www.azadliqciragi.org

Redaktor:
Tural K. Vəli

İngiliscədən çevirdi:
Səadət Cahangir

Müəlliflik hüququ © 2011

“Azadlıq Tələbələri” və “Atlas” İqtisadi Tədqiqatlar Fondu

“Azadlıq Tələbələri” (“Students for Liberty”) və “Atlas” Şəbəkəsi üçün “Jameson Books, Inc.” tərəfindən dərc edilən “Bazar İqtisadiyyatı və sərvətin bölüşdürülməsi” Humanitar Elmlər İnstitutunun icazəsi əsasında Lüdviq Laçmanın təşəbbüsü ilə təkrar nəşr olunmuşdur. “Qloballaşma yolu ilə insanın təkmilləşməsi” məqaləsi İqtisadi Təhsil Fondunun icazəsi ilə Vernon Smit tərəfindən təkrar nəşr edilmişdir. Başqa bütün məqalələr müəlliflərin icazəsi ilə çap olunmuşdur.

Tom G. Palmer bu kitabın hazırlanmasında köməyi olan bütün şəxslərə öz minnətdarlığını bildirir. Bu siyahıya yalnız müəlliflər və müəlliflik hüququ olan şəxslər deyil, o cümlədən “Azadlıq tələbələri”nin üzvləri. xüsusilə Klark Ruper, Brandon Vasisko və Ankur Çavla daxildir ki, onlar da məqalələrin nəşr üçün tərtibatında və hazırlanmasında yorulmadan çalışmışlar. Onların azadlıq üçün çalışmaları və söyləri özlüyündə bir ilham mənbəyidir.

Məlumat və başqa sorğularınız üçün bizə yazmağınızı xahiş edirik.

470100301
093 • 2001 qrifli nəşr

© “Azad Düşüncələr” Assosiasiyası – 2011

Giriş: Kapitalizm Mənəviyyəti

Tom G. Palmer

Bu kitab filosof Robert Nozikin səsləndirdiyi “kapitalist yeniyetmələr arasında fəaliyyət göstərir”¹ fikrinin mənəvi baxımdan əsaslandırılması haqqındadır. Bu fikir belə fəaliyyətlərin üstünlüyü ilə səciyyələnən birgə istehsal və azad mübadilə sistemindən bəhs edir. “Kapitalizm mənəviyyəti” sərlövhəsi haqqında bir neçə söz demək yerinə düşər.

Kitabdakı məqalələr kapitalizm mənəviyyəti haqqındadır; onlar yalnız mücərrəd əxlaq fəlsəfəsini əhatə etmir, o cümlədən iqtisadiyyat, məntiq, tarix, ədəbiyyat və başqa sahələri də əks etdirir. Bundan başqa, onlar sadəcə azad mübadilənin mənəviyyəti haqqında deyil, kapitalizmin mənəviyyəti haqqındadır.

“Kapitalizm” termini yalnız malların və xidmətlərin mübadiləsi üçün çox qədim zamanlardan bəri mövcud olan bazarlara əsaslanmır. Elə bir innovasiya, sərvət yaradan və sosial dəyişiklik sistemində əsaslanır ki, milyardlarla insana ibtidai insan nəsilləri tərəfindən təsəvvür olunmayan fərvanlıq gətirir.

Kapitalizm hüquq bərabərliyinin hökm sürdüyü və “yaradıcılıq sahələrinin istedadlara açıq olduğu” hüquqi, sosial, iqtisadi və mədəni sistemə əsaslanır. Elə bir sistemə ki, iqtisadçı Jozef Skumpeterin dediyi kimi “yaradıcı dağınıq” - könüllü bazar mübadiləsi vasitəsilə mərkəzləşməmiş innovasiya, o cümlədən sınaq və yanılma proseslərini canlandırır.

Kapitalist mədəniyyəti sahibkarı, alimi, risk götürəni, yenilikçini, yaradıcını təqdir edir. Özləri materializmin tərəfdarı olan materialist filosofların (xüsusən Marksistlər) istehza etməsinə baxmayaraq, kapitalizmin nüvəsində mənəvi və mədəni yaradıcılıq dayanır. Tarixçi Coys Applebinin "Mərhəmətsiz İnqilab: Kapitalizm Tarixi" adlı son tədqiqat əsərində qeyd etdiyi kimi, "kapitalizm sadəcə iqtisadi bir quruluş deyil, mədəni sistem olduğu üçün o yalnız maddi faktorlarla izah edilə bilməz".²

Kapitalizm mədəni, mənəvi və etik dəyər sistemidir. İqtisadçı Deyvid Şvab və Elinor Ostrom orijinal nəzəriyyə oyun tədqiqatında açıq iqtisadiyyatların, azad bazarların saxlanması o norma və qaydaların rolunu qeyd edir ki, onlar bizi oğurluqdan çəkindirən və "inamı gücləndirən"³ qəti normalardır.

Maraqların toqquşması üçün amoral (mənauiyyatdan kənar) səhnə olmaqdan uzaq sayılan kapitalizm çox zaman onu parçalamağa və ya dağıtmağa can atan şəxslər tərəfindən təsvir edilir. Kapitalist birgə fəaliyyəti isə çox yüksək strukturlaşdırılmış norma və qaydalardır. Əslində, kapitalizmin xarakteri qarət və ələ keçirmə qaydalarını rədd etməkdə əks olunur. Bu, o anlama gəlir ki, zəngin birinin malik olduğu böyük sərvət başqa iqtisadi və siyasi sistemlərdə əldə olunmuşdur.

(Həqiqətən, indi bir çox ölkələrdə və böyük insanlıq tarixi üçün geniş şəkildə belə başa düşülür ki, zəngin ona görə zəngindir ki, onlar bunu başqalarından əldə etmişlər və xüsusilə onların bugünkü terminlərlə ifadə olunan təşkil edilmiş güclə-dövlətlə bağlılığı var. Belə qarətçi elitalar bu

gücdən inhisarlar qazanmaq üçün istifadə edir və vergilər yolu ilə başqalarının istehsal etdiklərini müsadirə edirlər.

Onlar dövlət xəzinəsindən yedizdirilir, rəqabətdə dövlət tərəfindən himayə olunan inhisar və məhdudiyyətlərdən faydalanırlar. İnsanların ümumilikdə cinayət işləmədən zəngin olması yalnız kapitalizm şərtləri əsasında mümkündür).

İqtisadçı və tarixçi Deirdre McCloskeyin "Böyük fakt" adlandırdığı məsələni nəzərdən keçirək: "Adambaşına real gəlir hazırda 1700 və ya 1800-i üstələyir, belə böyük faktor ilə müasir iqtisadi artım təcrübəsinə malik olan Britaniya və başqa ölkələr ən azı on altıncıdır."⁴ Bu, bütünlükdə bəşər tarixində görünməmişdir.

McCloskeyin qiymətləndirməsi əslində, çox mühafizəgardır. O, dünya mədəniyyətlərinə bizim barmaq izlərimizi qoyan elm və texnologiyanın heyranedici yeniliklərinin təsirini nəzərə almır.

Kapitalizm sahibkarlıq innovasiyasını dəstəkləməklə və ona hörmət göstərməklə insan yaradıcılığını insanlığın xidmətinə verir. Bu əlçatmaz faktor indi bizim yaşadığımız və 19-cu əsrə qədər əcdadlarımızın nəsil-nəsil keçdiyi yol arasındakı fərqi izah edir.

İnsan həyatını yaxşılığa doğru dəyişən innovasiyalar sadəcə elmi və texnoloji deyil, həm də institusionaldır. Bütün növ yeni biznes formaları böyük sayda insanın könnüllü iş səylərini əlaqələndirir. Yeni maliyyə bazarları və vasitələri günün iyirmi dörd saatı ərzində milyardlarla insanın qənaət ehtiyatlarını və kapital qoyuluşu qərarlarını

əlaqələndirir. Yeni telekommunikasiya şəbəkələri dünyanın müxtəlif köşələrindən insanları bir araya gətirir.

(Bu gün mən Finlandiya, Çin, Mərakeş, Birləşmiş Ştatlar və Rusiyada olan dostlarımla söhbət etmiş, Birləşmiş Ştatlar, Kanada, Pakistan, Danimarka, Fransa və Qırğızıstandakı dost-tanışlarımla da Facebook-dakı yazışma və əlaqələrlə münasibət saxlamışam). Yeni məhsullar bizə əvvəlki nəsillərin xəyal etmədiyi rahatlıq, məmnunluq və təhsil imkanları verir.

(Mən bunu "Apple MacBook Pro."da yazıram). O dəyişikliklər saysız-hesabsız vasitələrlə bizim cəmiyyəti əvvəl gələn bütün insan cəmiyyətlərindən kəskin şəkildə fərqli edir. Kapitalizm yalnız əmlak yaratmaq deyildir, necə ki, sosialist diktatorlar bu yoldan öz qullarına "Gələcəyi qurun!" çağırışı üçün istifadə etdilər.

Kapitalizm dəyər yaratmaqdır, sadəcə gərgin işləmək və qurbanlar vermək, yaxud məşğul olmaq demək deyildir. Kapitalizmi başa düşməyən insanlar çevik şəkildə iş yaratmaq üçün "iş yerlərinin yaradılması" proqramlarını dəstəkləyirlər. Onlar iş məsələsini yanlış, kapitalizm məsələsini daha da yanlış anlamışlar. Milton Fridman çox istinad olunan bu hekayəsində geniş yeni Asiya kanalının tikintisini təsvir etmişdir.

O, fəhlələrin nəhəng torpaq və qaya parçalarını torpaq kürüyən avadanlıq əvəzinə, kiçik kürəklərlə kürüməsinin qəribə olduğunu söyləyəndə, işçi deyir "Siz başa düşmürsünüz, bu, iş proqramıdır." Onun cavabı: "Oh, mənse düşünürdüm, siz kanal tikməyə çalışırsınız. Əgər siz iş yaratmağa can atırsınızsa, niyə onlara kürək əvəzinə qaşığı ver-

mədiniz?" Merkantilizm tərəfdarı və kronist H.Ross Perot 1992-ci ildə Birləşmiş Ştatların prezidentliyi üçün hazırlaşanda prezident debatları zamanı göz yaşları axıtdı ki, amerikalılar Tayvandan kompyuter mikroşemləri alır, Tayvana isə kartof çipsiləri satırlar.

Belə göründü ki, Perot amerikalıların adı kartof çipsiləri satmasından utanır; o, Leninin baxışından öyrənmişdi ki, dəyər yalnız fabriklərdə sənaye istehsalından əldə olunur. Stenford Universitetindən iqtisadçı Maykl Boskin düzgün qeyd edirdi ki, əgər siz kompyuter mikroşemlərinin və ya kartof çipsilərinin dəyəri haqqında danışsınızsa, demək, siz dolların dəyəri haqqında danışsınız.

Aydaho ştatında yetişən kartoflardan və Taybeydə silisium haqq etməkdən əldə olunan dəyər, əlavə dəyərdir. Müqayisəli üstünlük⁵ ixtisaslaşmaya və ticarətə açardır; istehsal olunan dəyərlə bağlı deqradasiyaya uğrayan heç nə yoxdur, məsələn, fermer, mebel daşıyan (Mən bu gün kitabxanamın böyük hissəsini köçürmək üçün üç daşıqçı ilə işlədim və məndə çox güclü bir hissə var ki, onlar həyatıma çox böyük dəyər əlavə etdilər), maliyyəçi və s. kimi.

Bizə lovğa merkantilist siyasətçilər deyil, bazar nə zaman əlavə dəyər yaradacağımızı göstərir ki, azad bazar olmadan biz buna nail ola bilmərik. Kapitalizm yalnız min illərlə yol gəlmiş yerli bazarlarda insanların yumurta üçün yağ satması demək deyil.

Bu, insan enerjisi və yaradıcılığının səfərbərliyi ilə insanlıq tarixində əvvəllər görünməmiş miqyasda əlavə dəyər yaratmaq, sadə insanlar üçün keçmişin ən zəngin, ən güclü krallarını, sultanlarını və imperatorlarını çaşqınlığa və heyratə sala biləcək dəyər yaratmaq haqqındadır. Bu,

uzun sürən güc sistemlərinin, hökmranlığın, üstünlüyün eroziyası və “yaradıcılıq sahələrinin istedadlara” açılması haqqındadır.

Bu, gücün inam ilə əvəz olunması haqqındadır.⁶ Bu, paxıllığın nailiyyətlə əvəz olunması haqqındadır.⁷ Bu, mənim və sizin həyatınızı mümkün edən məsələlər haqqındadır (Bu gün sadə insanların məhrum olduğu tək şey kralların, sultanların və imperatorların başqaları üzərində sahib olduqları güc və onlara əmr etmək imkanındır. Onların qullar tərəfindən tikilən və ya vergilərdən maliyyələşən geniş sarayları vardı, amma daxili qızdırıcı və ya soyuducu sistemləri yox idi; qullar və xidmətçiləri vardı, amma paltaryuyan və ya qabyuyan maşınları yox idi; xəfiyyə orduları vardı, amma mobil telefonları və ya Wi-Fi sistemləri yox idi; saray həkimləri və sehrbazları vardı, amma ağrılarını yüngülləşdirmək üçün anesteziyaedici vasitəsi və ya infeksiyaları müalicə etmək üçün antibiotikləri yox idi; onlar güclü, ancaq bizim standartlarla müqayisədə çox yoxsul idilər).

Sözün Tarixi

Azad bazarlar şəxslər arasında dəqiq müəyyən edilmiş, hüquqi baxımdan təhlükəsiz və məhdud resurslarda ötürülə bilən hüquqlarla azad mübadilə sistemləri kimi başa düşülür, bu, müasir dünyanın zənginliyi üçün zəruri şərtidir.

Amma iqtisad tarixçilər, xüsusilə Deirdre McCloskey təkidlə göstərmişdir ki, onlar kifayət deyil. Nəse bundan daha artığına ehtiyac duyulur: azad mübadilə etikası və innovasiya yolu ilə sərvət istehsalına. “Kapitalizm” termininin tətbiqi haqqında bir neçə söz demək yerinə düşər. Sosial tarixçi Fernand Braudel on ikinci və on üçüncü əsr-

ləri əhatə edən dövrdə “fondlara, ehtiyat mallara, pul məbləği və ya pul səhmlərinə”⁸ istinad edərək “kapital” terminini ardıcılıqla nəzərdən keçirdi.

Braudel kataloqlaşdırdığı çox istifadə olunan “kapitalist” terminini haqqında soyuqqanlıqla dedi, “söz heç vaxt səmimi mənada işləmə bilməz”.⁹

“Kapitalizm” sözü 19-cu əsrdə əsasən sui-istifadə termini kimi meydana çıxıb, bu o dövrdü ki, fransız sosialist Luis Blank o termini “kapitalın başqaları xaric olmaq üzrə müəyyən bir qrup tərəfindən əldə olunması”¹⁰ kimi tərif edirdi.

Karl Marks bu termini “istehsalın kapitalist üsulu” kimi istifadə etdi və onun qızğın tərəfdarı Verner Sombart “kapitalizm” terminini 1912-ci ildə yazdığı öz nüfuzlu “Der Moderne Kapitalismus” kitabında populyarlaşdırdı. (Marksın tərəfdaşı Fridrix Engels nəzərdə tuturdu ki, Sombart Almaniya yeganə alimidir ki, həqiqətən Marksı anlayır; Sombart sonradan anti-kapitalizmin başqa forması olan nasional-sosializmin, yəni Nasizmin tərəfdarı oldu).

“Kapitalistlər”ə və “istehsalın kapitalist üsulu”na hücumlarında Marks və Engels qeyd edirdilər ki, “burjuaziya” (“sınıf” termini üçün o, “istehsal vasitələri” ifadəsinə malik idi) dünyanı qəti şəkildə dəyişdi:

Burjuaziya ən azı öz yüz illik hökmranlığı ərzində bütün əvvəlki nəsillərin birlikdə malik olduğundan daha böyük və daha möhtəşəm məhsuldar qüvvələr yaratmışdır. Təbiət güclərinin insanlara, maşınlara tabe edilməsi, kimyanın sənaye və kənd təsərrüfa-

tına, buxar naviqasiyasına, dəmir yollarına, elektrik teleqraflarına tətbiq olunması, becərmə üçün bütün qitələrin təmizlənməsi, çayların kanalizasiyalasdırılması, bütün xalqların sehrbazlıq motivindən azad olması - lap erkən əsrdə belə bir baxışa əsas vermişdimi, bu məhsuldar qüvvələr “sosial əməyin dizlərində mürgüləyir?”¹¹

Marks və Engels təkcə texnoloji innovasiyaya deyil, “bütün xalqların sehrbazlıq motivindən azad olması” ifadəsinə də heyrtlənirdi. Hansı ki, bu, düşən ölüm göstəricilərini, qalxan yaşayış standartlarını, yüksələn ömür uzunluqlarını təsvir etmək üçün heyranedici yoldur.

Belə nailiyyətlərə baxmayaraq, təbii, Mark və Engels “istehsalın kapitalist üsulu”nu dağıtmağa çağırıdılar və ya daha dəqiq, düşündülər ki, o özü dağılacaq və ya daha yəni bir sistemə aparacaq. Əslində isə bu, həqiqi anlamda mümkün görünməyəcək dərəcədə gözəl olmalıydı. Bu həttə onun necə işləməsini göstərən kiçik bir işarə verməkdə belə tamamilə elmsiz idi.¹²

Daha önəmlisi, Marks və Engels kapitalizmin haqqında tənqidi təhlillərini “burjuaziya” terminindən irəli gələn. “istehsalın kapitalist üsulu”na aid olan kütləvi qarışıq fikirlər üzərində əsaslandırıdılar (o tənqidi təhlil ki, bütün kommunist qaydalarının müvəffəqiyyətsizliyinə baxmayaraq, öz vədlərini yerinə yetirir, dünyanın intellektualları üzərində qeyri-adi dərəcədə təsiri qalır).

Bir tərəfdən, onlar bu termini istehsal müəssisəsi yaradan “kapital” sahibləri kimi düşünülər, amma başqa bir tərəfdən bunu dövlətin və hökumətin hesabına yaşayanla-

ra istinad üçün tətbiq edirlər, necə ki, Marks bunu ən maraqlı məqalələrində tətbiq etmişdi:

Fransız burjuaziyasının maddi marağı geniş və yüksək səviyyədə şəxslənən dövlət məşinının saxlanması ilə ən dərin dəqiq xətt üzrə təbəqələnmişdir [Qeyd: “üst-üstə düşən” termini üçün]. Bu o məşindir ki, öz qalığını iş yerləri ilə əhaliyə verir və dövlət vasitəsilə mənfəət, faiz, icarə haqları və qonorar formasında cibə sığmayan əmək haqları təşkil edir. Onun siyasi marağı eyni şəkildə məcbur edir ki, o hər gün cəza tədbirlərini artırsın və beləliklə, resursları və dövlət hakimiyyətində çalışan şəxslərin sayını da çoxaltsın.¹³

Beləliklə, bir tərəfdən, Marks “burjuaziyani” “hər bir ölkədə istehsalata və istehlaka kosmopolit xarakter” vermiş, “milli birtərəfliliyi və məhdudluğu” “daha qeyri-mümkün” etmiş, “dünya ədəbiyyatı” yaratmış, “bütün istehsal alətlərinin sürətli təkmilləşməsinə” gətirib çıxarmış, “kommunikasiya vasitələrini olduqca yüngülləşdirmiş” və “ucuz qiymətli mallar” təklif edən əcnəbilərin kəskin nifrətlə vurğuladığı” “barbarlar” ifadəsinə üstün gələn sahibkarlarla eyniləşdirmişdir.¹⁴

Başqa bir tərəfdən, o, “burjuaziyani” “dövlət krediti” (yəni hökumət borcu) hesabına yaşayan təbəqəylə eyniləşdirdi:

Bütün müasir pul bazarı, bütün bank biznesi, ən dərin şəkildə dövlət krediti ilə iç-içədir. Onların biznes kapital hissəsi mütləq qısamüddətli hökumət fondlarının faizindən maliyyələşir. Onların depozitləri ticarətçilər və sənayeçilər tərəfindən onların hesabına

Hörmətli oxucu,

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci və 19-cu maddələrinə uyğun olaraq müəlliflik hüququnun qorunması məqsədilə əsərin tam mətni ilə Kitabxananın oxu zalında tanış ola bilərsiniz.